

HET SPOOR VAN DE HYENA

Achtergronden van Plinius' beschrijving van de *hyaena* en *corocotta*

MARK NIEUWENHUIS

Inleiding

Inmiddels alweer een flink aantal jaren geleden werkte ik samen met twee collega-vertalers aan een grote selectie uit Plinius' *Naturalis historia* (hierna: *NH*).¹ De aanleiding voor het onderzoekje dat ten grondslag ligt aan dit artikel, is een vraag die mij meer dan eens werd gesteld in de tijd dat ik in de weer was met de *NH*: 'Geloof je nou ook wat Plinius allemaal vertelt?' Aanvankelijk was ik nogal sceptisch over de betrouwbaarheid van de zoölogische kennis die de Romeinse geleerde presenteert, maar gaandeweg raakte ik steeds meer onder de indruk van raak getypeerde kenmerken van allerlei dieren en fraaie beschrijvingen van diergedrag dat iedereen in de natuur zelf kan waarnemen. Vooral Plinius' beweringen over de hyena wekten mijn verbazing en nieuwsgierigheid. In 2003, na lezing van *De jagers van de Serengeti*, van Jane Goodall, vooral bekend van haar onderzoek naar chimpansees, en haar echtgenoot, de Nederlandse filmer en fotograaf Hugo van Lawick, kreeg ik een zwak voor de zo verguisde hyena.

In diezelfde tijd keek ik samen met mijn kinderen meer dan eens naar Disney's *Lion King*, een rijke bron voor allerlei clichés over de wereld van de mens en de natuur. In het discours dat deze film presenteert (een film die meer inzicht geeft in hoe een Amerikaanse multinational inspeelt op de vooroordelen van het grote publiek dan in de Afrikaanse dierenwereld), worden hyena's neergezet als laffe, gemene en giechelende *retards*, een soort Afrikaanse *billbillies*, in alle opzichten tegenvoeters van edele leeuwen en hun met blonde manen gezegende koning. Ondanks al het onderzoek van (o.a.) de Nederlandse bioloog Hans Kruuk (die een jonge hyena als huisdier hield) en Jane Goodall hebben de makers van de film de dieren volgens eeuwenoude vooroordelen *geframed*, en zo is *The Lion King* het zoveelste en voorlopig recentste dieptepunt in de beeldvorming rondom hyena's.²

Uit nieuwsgierigheid naar *true facts* en de mogelijke biologische achtergronden van een feitelijke basis van Plinius' beschrijving van de hyena heb ik me, bij

gebrek aan goede commentaren op de zoölogische boeken van de *NH*, verdiept in allerlei teksten over deze opmerkelijke en weinig geliefde dieren. De aantekeningen in de meest gangbare edities van de *NH* (Loeb, Budé, Tusculum) leverden teleurstellend weinig op, omdat ze vooral naar klassieke auteurs verwijzen en niet naar op hedendaags onderzoek gebaseerde biologische achtergronden. Dat laatste lijkt nu enigszins te veranderen.

Vertrekpunt van deze excursie door de wondere wereld van de natuur is de beschrijving van de hyena in boek 8 van de *NH*. Dan kijk ik even achterom naar Plinius' grote voorganger Aristoteles en volg daarna het spoor van de hyena in teksten van schrijvers uit de late oudheid, een heiligenleven, middeleeuwse geestelijken, een Vlaamse humanist aan het Ottomaanse hof, een Engelse tijdgenoot van Darwin, Ernest Hemingway, Disney's *Lion King* en hedendaagse biologen die steeds meer inzicht krijgen in de *natural history* van de hyena.³ De opbrengst van deze struintocht op zoek naar de werkelijkheid achter Plinius' beschrijving van de *hyaena* en *corocotta* biedt geen uitputtend en systematisch overzicht van de ontwikkeling van kennis over hyena's, maar veeleer een impressionistische weergave van een in bijna tweeënhalfduizend jaar opgebouwde bibliotheek, gevuld met natuurhistorische zin en onzin. Geheel in de geest van Plinius berust mijn eigen (zeer bescheiden) kennis van de hyena op boeken'wijsheid'; ook ik heb voor dit artikel gegevens verzameld en gepresenteerd als plagiator, zoals Plinius soms misprijzend wordt genoemd.⁴ Mijn enige 'veld'ervaring met de (gevlekte) hyena beperkt zich tot een uur observeren, van dier en mens, in Diergaarde Blijdorp. De Rotterdamse hyena lag een uur lang gemoedelijk te doezelen in de zon, zich van geen kwaad bewust, terwijl mensen snel voorbijliepen, zoals de moeder die haar dochttertje wegtrok bij het hek met de woorden 'Jakkas, wat een vies beest', haar wellicht ingegeven door een overdosis *Lion King*.

Deze bijdrage overlapt in de keuze van mijn bronnen deels met een in *Reinardus* verschenen artikel over de symboliek rondom de hyena in teksten van de oudheid tot de renaissance, maar mijn insteek is om lijnen door te trekken tot in onze tijd en om biologische verklaringen te presenteren voor de wonderbaarlijke eigenheid van hyena's en zo te laten zien dat Plinius' ogenschijnlijk fantastische beschrijving stevig geworteld is in de biologie en folklore rondom de gevlekte en gestreepte hyena.⁵

Waarom voor *Tiecelijn* over hyena's schrijven, die immers niet optreden in de West-Europese *matière renardienne*? Allereerst uit liefhebberij, maar daarnaast omdat de antieke en middeleeuwse bronnen over de hyena ook mede het

beeld van de vos en zijn tegenstanders hebben bepaald, met als gevolg dat over allerlei dieren die in *Van den vos Reynaerde* optreden, vergelijkbare ‘alternatieve feiten’ worden verkondigd als over de hyena. Zo doen in de huidige discussies over de rol van de vos en de wolf in de vrije natuur nog altijd eeuwenoude vooroordelen de ronde, omdat veel mensen nu eenmaal niet openstaan voor nieuwe, wetenschappelijke inzichten als die strijdig zijn met wat zij menen te weten. Ik maak me dan ook weinig illusies dat het onderstaande iets zal veranderen aan de populaire beeldvorming rondom hyena’s. Als toetje serveer ik voor vossenliefhebbers nog een drietal fabels over vossen en hyena’s.

Plinius en zijn *Naturalis historia*

Gaius Plinius Secundus (23-79 n.C.), behorend tot de ridderstand en afkomstig uit Como in Noord-Italië, maakte onder de keizers Claudius en Vespasianus gestaag carrière in het Romeinse leger. Onder Claudius diende hij van 47 tot 52 in Germania, onder keizer Vespasianus in Spanje en wellicht in het Midden-Oosten. Onder Nero wijdde hij zich in Rome aan taalkundige en retorische studies. Door Vespasianus werd hij benoemd tot vlootcommandant, gelegerd in Misenum aan de westpunt van de Baai van Napels. In die functie stierf hij bij de uitbarsting van de Vesuvius in 79, beschreven door zijn neef, Gaius Plinius Caecilius Secundus.⁶ Om de schrijver van de *NH* te onderscheiden van zijn neef, en bij testament geadopteerde zoon, wordt hij aangeduid als Plinius Maior, zijn neef als Plinius Minor. De *NH*, Maiors hoofd- en levenswerk, een encyclopedie over de natuur in de breedste zin des woords in 37 boeken, is volledig bewaard gebleven.⁷ Onvermoeibaar werkte Plinius tot zijn dood als een bezetene aan zijn *magnum opus*. Zijn neef heeft daar een aardige brief over geschreven, waarin hij onder andere vertelt dat hij ooit op zijn kop kreeg van zijn oom omdat hij wandelde in plaats van gebruik te maken van een draagstoel en daardoor talloze uren verspilde die hij ook aan studie had kunnen wijden.⁸ Voor meer achtergronden over Plinius’ leven, werkwijze, bronnen en de *NH* verwijs ik graag naar het nawoord van *De wereld*.⁹

In boek 8 van de *NH* wordt de hyena besproken; medicinale toepassingen en magische eigenschappen van lichaamsdelen van het dier komen aan de orde in boek 28.

Plinius over hyena's

De mensen geloven dat hyena's tweeslachtig zijn, afwisselend een jaar lang mannelijk en dan een jaar lang vrouwelijk, en dat ze zonder mannetjes jongen krijgen, maar Aristoteles spreekt dit tegen. De nek met de manen vormt een geheel met de ruggengraat en kan niet bewegen, tenzij het hele lichaam meedraait.

Er worden nog veel meer wonderlijke dingen over deze dieren vermeld, maar het opmerkelijkste is wel dat ze rond de stallen van herders menselijke stemmen nabootsen en de naam van een van hen leren die ze dan naar buiten roepen en verscheuren, en dat ze het geluid van iemand die overgeeft nadoen om honden te lokken en dan aan te vallen; dat dit dier, als enige, graven omwoelt op zoek naar lijken, dat er zelden vrouwtjes worden gevangen, dat de ogen duizend verschillende kleuren kunnen aannemen en verder dat honden verstommen als ze in aanraking komen met de schaduw van een hyena en dat elk dier waar hij driemaal omheen is gelopen door een soort toverkracht geen poot meer kan verzetten.

Als een Ethiopische leeuw met deze diersoort heeft gepaard werpt ze een corocotta, die eveneens het stemgeluid van mensen en vee nabootst. Hij spiedt eeuwig en altijd om zich heen, heeft in beide kaken een aaneengesloten gebit, zonder tandvlees, die wordt omsloten door een soort kas om te voorkomen dat hij afstompt onder druk van de andere kaak (...). De meeste hyena's leven in Afrika.¹⁰

Eerder in boek 8 noemde hij de *corocotta* of *crocota* (meervoud *crocotae*) ook al even:

In Ethiopië komen (...) vele andere dieren die wel fabeldieren lijken algemeen voor: (...) op een kruising tussen honden en wolven lijkende *crocotae* die alles met hun tanden kunnen breken, meteen verslinden en in hun maag verteren (...).¹¹

Plinius' beschrijvingen, en die van zijn voorgangers en navolgers, berusten op kenmerken van twee verschillende soorten hyena's, zoals in het vervolg zal worden besproken.¹² Er leven tegenwoordig vier soorten hyena's: de gestreepte hyena (*Hyaena hyaena*), gevlekte hyena (*Crocuta crocuta*), bruine hyena (*Parahyaena brunnea*) en de aardwolf (*Proteles cristatus*). De bruine hyena komt alleen in zuidelijk Afrika voor en was daarom in de oudheid waarschijnlijk

niet bekend bij de Grieken en Romeinen. De aardwolf komt voor in Zuid- en Oost-Afrika en langs de Rode Zee. De gestreepte hyena komt voor in Afrika, het Midden-Oosten en Klein-Azië tot in India. De gevlekte hyena komt tegenwoordig alleen nog maar voor in Afrika ten zuiden van de Sahara, maar in de oudheid reikte zijn verspreidingsgebied tot in Noord-Afrika; in het pleistoceen omvatte het eveneens Eurazië.

De gevlekte hyena is de grootste van de twee; de schouderhoogte bedraagt 70-92 cm. Het dier heeft een geelgrijze vacht, bezaaid met donkere vlekken, kleinere oren en een kortere, minder behaarde staart dan de gestreepte hyena. Manen ontbreken of zijn nauwelijks zichtbaar. De gestreepte hyena heeft een schouderhoogte van 60-80 cm, een tamelijk ruwe, langharige vacht, tot 30 cm lange manen die kunnen worden opgezet en een verhoudingsgewijs lange, ruige staart. Op zijn rug, flanken en poten heeft hij zwarte strepen.¹³

Plinius' bronnen

Voor de zoölogische boeken van de *NH* (boek 8-11) was Aristoteles Plinius' voornaamste zegsman. Plinius vermeldt nadrukkelijk zijn schatplichtigheid aan de Griekse geleerde: 'Bezield door verlangen de dierenwereld te leren kennen belastte koning Alexander de Grote Aristoteles, de grootste geleerde op elk vakgebied, met wetenschappelijk onderzoek op dit terrein. Ettelijke duizenden mensen in heel Azië en Griekenland, die allen leefden van de jacht, vogelvangst en visserij of belast waren met de zorg voor dierenparken, kuddes vee, bijenkorven, visvijvers en voliëres, kregen bevel zijn opdrachten uit te voeren, zodat geen enkel dier, waar ter wereld het ook voorkwam, hem onbekend zou blijven. Op grond van hun informatie schreef Aristoteles bijna vijftig beroemde boekdelen over het dierenrijk die ik bondig heb samengevat tezamen met hem onbekende gegevens.'¹⁴

Aristoteles (384-322 v.C.) beschrijft de hyena in twee van zijn werken, de *Historia animalium* (*Dierkunde*) en *De generatione animalium* (*Over voortplanting*). In de *Historia animalium* schrijft de grote Griekse geleerde het volgende:

In colour the hyena is similar to the wolf, but it has a shaggier coat, and a mane the whole length of its spine. The statement is made that the hyena has both male and female sexual organs; but this is untrue. In fact the sex-organ of the male resembles that of the wolf and the

dog; the organ which is thought to be like that of the female is under the tail, and in shape does resemble that of the female, but there is no passage connected with it, and the passage for the residue is situated underneath it. The female hyena indeed has the organ which is said to be similar to a female organ, but, as in the male, it is underneath the tail and has no passage connected with it; after that is placed the passage for the residue, and underneath this the true genital organ. The female hyena has a uterus as the other female animals have which are of that sort. It is a very rare thing to find a female hyena: a hunter told me that out of eleven hyenas he caught only one was a female.¹⁵

The one that some call glanos and some hyena is of a size no smaller than a wolf's, but has a mane like a horse, though with even stiffer and denser hair, all along the spine. It plots against humans and hunts them, and it hunts dogs by vomiting like men; also it digs up graves in order to eat human flesh.¹⁶

In zijn boek over voortplanting schrijft Aristoteles het volgende over de hyena:

Ook over dassen en hyena's doet een ongefundeerd en raar verhaal de ronde. Velen beweren namelijk dat hyena's – en Herodorus van Heraclea beweert het ook van dassen – twee geslachtsdelen hebben, een mannelijk en een vrouwelijk, en voorts dat dassen zichzelf bevruchten, terwijl hyena's het ene jaar bevruchten en het andere jaar bevrucht worden. Toch is duidelijk te zien dat een hyena maar één geslachtsdeel heeft, en deze observatie is in bepaalde landen herhaalde malen gedaan. Hyena's hebben echter onder hun staart een spleet die lijkt op een vrouwelijk geslachtsdeel, en dit merkteken hebben zowel mannetjes als vrouwtjes, maar mannetjes worden het meest gevangen. Dit heeft ertoe geleid dat mensen die onzorgvuldig observeren zo'n verhaal verzinnen. Maar hierover is nu genoeg gezegd.¹⁷

Op grond van de genoemde ruige manen van het dier en omdat Aristoteles (terecht) ontkent dat de hyena hermafrodiet is, gaat het in deze beschrijving om de gestreepte hyena, temeer omdat Aristoteles' zegslieden volgens Plinius in Griekenland en Azië gegevens verzamelden, delen van de wereld waar de gevlekte hyena in de oudheid niet meer voorkwam. De verwarring over het geslacht van het dier komt waarschijnlijk op conto van Herodorus van Heraclea, die de gevlekte hyena beschreef.¹⁸ De opmerking van de jager die slechts één vrouwtje buitmaakte zal ook op deze soort betrekking hebben.

Plinius' bron voor de beschrijving van de *corocotta* was, via een andere schrijver, de Alexandrijnse geleerde Agatharchides van Knidos, auteur van een deels bewaard gebleven beschrijving van de Rode Zee en aangrenzende kustgebieden. In dit werk noemt hij o.a. dieren als de olifant, giraf en neushoorn, en dus ook de *corocotta*:

The animal found in Aithiopia and called the *crocottas* is a kind of composite of wolf and dog, fiercer than both and with a much larger head and paws. It is amazingly powerful, and its teeth and stomach are stronger than those of other animals, for they easily crush every kind of bone, and quickly consume the fragments. As for their powers of digestion, they are indescribable. Although some people say that these animals imitate human speech, they do not persuade us. They also add this further assertion, that the animals call men by name at night, and when the men approach as though to a human voice, they suddenly attack and eat them.¹⁹

Het grote formaat van de *crocottas*, de kracht van zijn tanden en maag en zijn voorkomen in *Aithiopia* (in de oudheid een aanduiding voor Afrika ten zuiden van de Sahara) wijzen erop dat het hier beschreven dier de gevlekte hyena is. Net als Aristoteles scheert Agatharchides niet klakkeloos alle informatie die hij heeft, over dezelfde kam.

Auteurs na Plinius

Omstreeks 350 schreef de Romeinse grammaticus Solinus zijn *Collectanea rerum memorabilium* (*Verzameling van vermeldenswaardige zaken*) of *Polyhistor*, een werk waarvan Plinius' *NH* de voornaamste bron was, wat in de onderstaande passage over hyena's goed te zien is:²⁰

Afrika brengt ook de hyena voort. Omdat zijn ruggengraat stijf is en een doorlopend geheel met zijn nek vormt, kan hij zijn nek niet buigen, tenzij hij zijn hele lichaam omdraait. Dit dier heeft veel wonderbaarlijke eigenschappen. Ten eerste volgt hij herders naar hun stallen, leert namen die hij vaak hoort en die hij kan uitspreken door de menselijke stem na te bootsen om die mensen 's nachts op listige wijze naar buiten te roepen en te grazen te nemen. Ook bootst hij menselijke braakge-

luiden na en verslindt zodoende honden die hij aanlokt door te doen alsof hij kotst. Als jachthonden zijn schaduw aanraken wanneer ze hem achtervolgen kunnen ze niet meer blaffen omdat ze hun stem hebben verloren. Dezelfde hyena woelt graven om op zoek naar begraven lijken. Verder is het makkelijker om een mannetje te vangen, want de vrouwtjes hebben een aangeboren sluwheid waardoor ze nog slimmer zijn. De ogen vertonen een rijkgeschakeerde variatie in kleuren. In de pupillen van zijn ogen is een steen te vinden, de zogenaamde hyenasteen, die de kracht heeft om de toekomst te voorspellen wanneer hij onder de tong van een mens is gelegd. Elk dier dat drie keer door een hyena is aangekeken kan zich niet meer bewegen, en daarom zegt men dat hij over magische kennis beschikt. In een deel van Ethiopië paart hij met een leeuwin, waaruit een ondieer voortkomt dat de naam corocotta draagt. Ook dat dier bootst op vergelijkbare wijze stemmen van mensen na. Nooit slaat hij zijn blik neer, maar staart gespannen zonder met zijn ogen te knippen. Er is geen tandvles in zijn bek, maar wel één ononderbroken tand, die door een hem aangeboren soort huls wordt omsloten om te voorkomen dat deze ooit afstompt.²¹

Solinus meldt als aanvulling op Plinius' beschrijving in *NH* 8 dat het makkelijker is om reuen te vangen omdat teven slimmer zijn (en zich dus niet laten vangen) en dat er zich in de ogen een magische edelsteen bevindt. Op de mogelijke biologische achtergronden van deze verschijnselen kom ik later terug.

Waarschijnlijk in de derde of vierde eeuw werd in Alexandrië de *Physiologus* geschreven. Deze Griekstalige tekst werd al spoedig in het Latijn vertaald en heeft invloed gehad op het latere, middeleeuwse bestiarium. In de *Physiologus* wordt telkens een beknopte beschrijving gegeven van vooral dieren, maar bijvoorbeeld ook van stenen en bomen, gekoppeld aan een christelijke moraal:

Physiologus zegt daarover dat de hyena tweeslachtig is, soms een man, soms een vrouw, en daarom is het een onrein dier. Met dit dier zijn de zonen van Israël te vergelijken, omdat zij aanvankelijk de levende God dienden, maar later, verslingerd aan genot en luxe, afgoden vereerden. Daarom vergeleek de profeet de synagoge [d.w.z. de godsdienst van de joden, MN] met dit onreine dier. Maar dat geldt ook voor ieder van ons die verslingerd is aan wellust en hebzucht, volgens de apostel: 'De wortel van alle kwaad is de afgodendienst' (cf. *1 Timoteüs* 6:10). Ze zijn vergelijkbaar met dit onreine ondieer omdat ze geen mannen zijn en ook geen vrouwen, dat wil zeggen gelovigen noch bedriegers. Ongetwijfeld

zijn het diegenen over wie Salomon zegt: 'Een dubbelhartig man is onstandvastig in al zijn doen en laten' (*Jacobus* 1:8). De Heiland zegt in het evangelie over hen: 'Jullie kunnen niet twee heren dienen, dat wil zeggen, God en de duivel' (*Matteüs* 6:24).²²

Anders dan in de antieke natuurbeschrijvingen wordt via deze tekst in de christelijke traditie een morele component verbonden aan de vermeende tweeslachtigheid van de hyena. Dit dier voldoet niet aan de norm in het dierenrijk en vormt daarom een (negatief) voorbeeld om de ander, in dit geval joden en zondaars, te stigmatiseren.

De kerkvader Hiëronymus (ca. 347-420) schreef in een commentaar op het evangelie van Marcus het volgende:

Het huis van God is een dievenhol geworden. Dat is het hol waarover in Jeremia gezegd wordt: 'Is mijn huis soms een hyenahol geworden?' Dat wordt hier gezegd, maar jullie hebben het, namelijk mijn huis, tot een rovershol gemaakt; in Jeremia wordt hyenahol gezegd. Wij moeten de aard van dit dier kennen, want op grond van de aard van dit beest zullen wij kunnen weten waarom hij het huis dat ooit van God was een hyenahol heeft genoemd. De hyena is overdag nooit te zien, maar altijd 's nachts; nooit is hij in het licht te zien, maar altijd in het duister. En het is een kenmerk van dit dier dat hij de lichamen van de doden opgraaft en verslindt. Als dus iemand een dode onzorgvuldig begraaft, graaft dit dier hem 's nachts op, neemt het lijk mee en eet het op. Overal waar graven zijn, overal waar botten van doden zijn, daar is het onderkomen van de hyena. Ook is het een kenmerk van dit dier dat het vooral verzot is op honden, ze meesleurt en verslindt. Let op wat men zegt, denk nu goed na. De hyena, een bloeddorstig beest, een beest dat verzot is op lijken, een beest dat altijd 's nachts, nooit overdag actief is. Hij is alleen maar verzot op lijken en honden. Hen die het huis [van de Heer, MN] dienen wil hij doden. Naar verluidt heeft de hyena ook dit kenmerk: dat hij een ruggengraat heeft die hij niet kan buigen. Als hij zich dus wil omdraaien, draait hij helemaal rond; hij kan zijn lijf niet buigen zoals andere dieren. Merk dus op dat dat dier dat altijd in de nacht, altijd in het duister actief is, nooit omkeert. Dit wordt gezegd over de priesters van de joden. Want je kunt een jood uit het volk makkelijk tot berouw bewegen, maar priesters en Schriftgeleerden kun je dat niet. Aangezien zij zich altijd verlustigen in kadavers van doden, van hen die die ter dood hebben gebracht. Dat is hen nog niet genoeg aangezien zij

zelf niet in het licht zijn; ook hen die zich in het licht verschuilen proberen zij te doden. Ze hebben één onbuigbare ruggengraat: ze bekeren zich niet, want ze komen niet tot inkeer omdat ze in beslag genomen worden door lijken.²³

Ook de heilige Hiëronymus meent dat hyena's te vergelijken zijn met joden, niet om hun tweeslachtige aard maar omdat het dier het daglicht schuwt, lijken eet en zijn nek niet kan buigen, dus van nature niet in staat is om zich te bekeren.

Zoals er bij Hiëronymus ooit een leeuw met een zielige poot kwam aanlopen, zo kreeg de heilige Macarius (301-395) in zijn Egyptische kluis een hyena aan de deur:

Deze Macarius bewoonde een kluis die in de buurt lag van de grot van een hyena. Op een dag bracht het gedrocht haar blinde welpen naar hem toe en legde ze voor zijn voeten neer. Toen hij begreep dat het beest hem om hulp vroeg omdat haar jongen blind waren, vroeg hij de Heer om hen weer te laten zien. Dat werd hen gegeven, en daarop gingen ze, hun moeder volgend, terug naar hun grot. Niet lang daarna ging ze met haar welpen op pad en bracht, tussen de tanden in haar bek, een stapel wollige schapenvachten naar de oude man toe bij wijze van geschenk voor de bewezen weldaad, legde deze voor de deur neer en ging weg.²⁴

Macarius wil het geschenk eerst niet aannemen en beticht het dier van doodslag en diefstal. Daarop betuigt de hyena spijt, belooft beterschap en komt regelmatig bij de kluis een bete broods halen. In deze vertelling is de hyena weliswaar aanvankelijk een roofdier, maar ook een zorgzame moeder; dankzij het optreden van de heilige toont het dier berouw en bekeert zich tot een vegetarische levenswijze. Daar Macarius niet ver van Alexandrië leefde, ging het waarschijnlijk om een gestreepte hyena en bleef de heilige kluizenaar, gelukkig, verwarring rond het geslacht van dit dier bespaard.

In de twaalfde eeuw verschijnen de *bestiaria*, 'beestenboeken', maar net als hun voorloper de *Physiologus* bevatten deze boeken ook hoofdstukjes over bomen, stenen etc. Ten opzichte van de *Physiologus* is het aantal hoofdstukken sterk uitgebreid, o.a. op basis van de *Etymologiae* van Isidorus van Sevilla, maar ook de beschrijvingen zelf zijn langer geworden, zoals goed te zien is bij de hyena:²⁵

This is an animal called the yena, which is accustomed to live in the sepulchres of the dead and to devour their bodies. Its nature is that at one moment it is masculine and at another moment feminine, and hence it is a dirty brute. It is unable to turn round, except by a complete reversal of its body, because its spine is rigid and is all in one piece. Solinus relates many wonders about it. First, it frequents the sheepfolds of shepherds and walks around the houses of a night and studies the tone of voice of those inside with careful ear, for it is able to do imitations of the human voice. In order that it may prey upon men called out at night by this ruse, it copies the sound of human vomiting. Such dogs as it has called out like this, it gobbles up with hypocritical sobs. And if by chance the sporting dog should cross its shadow while they are hunting it, they lose their voices and cannot give tongue. This same hyena digs up graves in quest of buried corpses.

The children of Israel, who served the living God at first, are compared to this brute. Afterwards, given up to riches and luxuries, they paid respect to dead idols; whence the Prophet compared the Synagogue to a dirty animal, saying: 'My inheritance is made for me like the cave of the yena'. Yes, those of you who serve wantonness and avarice are compared to this monster. Since they are neither male nor female, they are neither faithful nor pagan, but are obviously the people concerning whom Solomon said: 'A man of double mind is inconstant in all his ways.' About whom also the Lord said: 'Thou canst not serve God and Mammon'.

This beast has a stone in its eye, also called an yena, which is believed to make a person able to foresee the future if he keeps it under his tongue. It is true that if an yena walks round any animal three times, the animal cannot move. For this reason they affirm that it has some sort of magic skill about it.

In part of Ethiopia it copulates with a lioness, from whence is born a monster known as crotote. This can produce the voices of humans in the same way. It is said not to be able to turn its eyes backward, owing to its rigid backbone, and to be blind in that direction unless it turns round. It has no gums in its mouth. It has one rigid tooth-bone all the way along, which shuts like a little box, so that it cannot be blunted by anything.²⁶

De inhoud is inmiddels bekend: van Plinius via Solinus overgeleverde beschrijvingen, aangevuld met moraliserend commentaar uit de *Physiologus*. Overigens werden niet alleen joden vergeleken met hyena's, ook homoseksuelen

moesten eraan geloven; verwarring rondom de seksualiteit van het dier lag daaraan ten grondslag.²⁷

Thomas van Cantimpré (1201-ca. 1272), afkomstig uit het Brabantse Bellingen, trad op latere leeftijd toe tot de dominicaner orde. Evenals zijn beroemde ordebroeders Vincent van Beauvais, Albertus Magnus, Jacobus van Voragine en Thomas van Aquino heeft hij een reeks boeken op zijn naam staan, waaronder een aantal heiligenlevens en zijn *Liber de natura rerum* (*Boek over de natuur*, ca. 1230-1245), een encyclopedisch werk over de wereld van de natuur dat Jacob van Maerlant benutte als bron voor *Der naturen bloeme*. Dit schrijft Thomas over de hyena:

De hyena, zoals Plinius en Solinus zeggen, is een dier dat altijd in graven van de doden huist. Het dier is tweeslachtig, namelijk mannelijk en vrouwelijk. Omdat zijn ruggengraat stijf is en een doorlopend geheel vormt met zijn nek kan hij zijn nek niet buigen, tenzij hij zijn hele lichaam omdraait. Hij komt op paardenstallen af, zoals Jacobus en Aristoteles zeggen, leert een naam die hij voortdurend hoort en kan die uitspreken door de menselijke stem na te bootsen, zodat hij met bedrieglijke slimheid een man naar buiten kan roepen en doden. Ook bootst hij met onechte kokhalsgeluiden brakende mensen na. Zo verslindt hij zelfs honden die hij daarmee aanlokt. Ook kunnen jachthonden, als ze tijdens de achtervolging zijn schaduw hebben aangeraakt, niet meer blaffen omdat ze hun stem hebben verloren. Hij verandert naar believen van kleur. Elk dier dat hij aankijkt, verzet geen stap meer. Dit dier draagt een kostbare steen in zijn ogen of, zoals sommigen zeggen, in zijn voorhoofd. De hyena is even groot als een wolf, heeft manen op zijn nek zoals een paard die heeft, en hij heeft harde haren over al zijn nekwerfels. Zoals Plinius zegt komen hyena's vooral voor in Afrika.²⁸

Zoals toen gebruikelijk bij middeleeuwse auteurs beroept Thomas zich op gezaghebbende schrijvers uit het verleden (*auctores*), en baseert zijn bevindingen niet op eigen waarnemingen. Vrijwel letterlijk nam hij de beschrijvingen van Plinius en Solinus over, met uitzondering van de opmerking over de kleur van het dier; bij Plinius gaat het om de kleur van de ogen. Ook Thomas schrijft de kenmerken van de gevlekte en gestreepte hyena aan één dier toe en is dus ook niet bekend met het bestaan van verschillende soorten hyena's.

De uit Busbeke (Frans-Vlaanderen) afkomstige Ogier Ghiselin van Boesbeek (1522-1592), als humanist bekend onder de naam Busbequius, verbleef in de jaren 1554-1564 als gezant van Ferdinand van Oostenrijk in Istanbul,

de hoofdstad van het Ottomaanse rijk. Over zijn belevenissen daar heeft hij verslag gedaan in een viertal brieven. In de eerste brief schrijft hij n.a.v. een reis door het binnenland van Anatolië over hyena's:

Turken zijn gewoon de graven van hun verwanten te bedekken met enorme stenen die ze van heinde en verre verzamelen; verder zijn die graven leeg, want er wordt geen aarde over uitgestrooid. (...) Men legt daarom een zware steen over het graf heen, namelijk om het stoffelijk overschot te beschermen tegen schending door honden, wolven en ander gedierte, met name de hyena, die daar veel voorkomt. Zij ondergraaft het graf, trekt de kadavers naar buiten en sleept ze naar haar hol; ernaast kun je een grote hoop beenderen van mensen, vee en allerlei andere dieren zien liggen.

Een hyena is wat lager van bouw dan een wolf, maar wel even lang; haar vel lijkt op dat van een wolf maar met een ruigere beharing en getekend met grote zwarte vlekken; de kop sluit onmiddellijk aan op de ruggengraat, zonder enige wervels, zodat ze zich helemaal moet omdraaien, wanneer ze wil omkijken. In plaats van tanden, zegt men, heeft ze een doorlopend bot.

In liefdeszaken schrijven de Turken, evenals de Ouden, haar een grote macht toe. Er waren destijds twee exemplaren in Constantinopel, maar men weigerde ze aan mij te verkopen: ze werden bewaard, zei men, voor de Sultana (zo wordt de vrouw van de Sultan genoemd). Het is immers, zoals ik heb verteld, een onder het volk verbreid geloof, dat zij met toverdranken en magische kunst de genegenheid van haar echtgenoot behoudt. Belon echter vergist zich, wanneer hij de hyena houdt voor het dier dat civetkat genoemd wordt.²⁹

Bij het volgende verhaal mag je lachen zoals je nog nooit gelachen hebt. Ik zal je een verhaal vertellen dat ik uit de mond des volks heb opgetekend. De hyena, die zij zelf Zirtlan noemen, zou menselijke taal verstaan – de Ouden beweerden zelfs dat zij die nabootst – en daarom wordt ze gevangen op de volgende manier. De jagers begeven zich naar haar hol, dat makkelijk te vinden is door de stapel beenderen, zoals ik al heb verteld. Eén gaat er met een touw in, het uiteinde ervan laat hij buiten achter in de handen van zijn gezellen. Terwijl hij een aantal malen 'Joctur Joctur ucala' ('ik kan haar niet vinden, ze is er niet') roept, kruipt hij naar binnen. Door die woorden denkt de hyena dat zij verscholen zit en niet wordt opgemerkt en verroert zich niet, totdat ze het touw om haar poot heeft. De jager blijft intussen maar roepen dat zij er niet is. Dan gaat hij met dezelfde kreet weer terug. Pas wanneer hij

uit het hol te voorschijn is gekomen, roept hij plotseling op luide toon dat de hyena wel binnen is. Zij verstaat dat en stort zich met een grote sprong voorwaarts om te ontsnappen, maar vergeefs: de jagers houden haar vast aan het touw dat om haar poot gewonden zit. Dat betekent haar einde, of ze wordt met veel inspanning levend gevangen, aldus het verhaal. Want het is een woest beest en een dat zich fel verdedigt. Maar genoeg nu wat de hyena betreft.³⁰

Daar Busbequius' verslag gebaseerd is op waarnemingen en mededelingen uit Anatolië gaat het hier om de gestreepte hyena. De Vlaamse humanist baseert zich op zegslieden, antieke bronnen en eigen waarnemingen (de botten rondom het hol, grafschennis, de ruige beharing en tekening van het vel met grote zwarte strepen, wat aangeeft dat het inderdaad om de gestreepte hyena gaat. Wellicht heeft hij de twee exemplaren die hij in Constantinopel wilde kopen, ook zelf gezien). Aan Plinius (of andere klassieke auteurs) ontleent hij de kenmerkende stijve nek en een uit een doorlopend bot bestaand gebit, evenals het vermogen om mensentaal te verstaan en de werking van bepaalde lichaamsdelen (lees: geslachtsdelen) als afrodisiacum.³¹ Turkse zegslieden vertelden hem over grafschennis, dat het dier mensentaal verstaat, zichzelf fel verdedigt en het wonderlijke verhaal over de vangst van een hyena. Wat me opvalt is dat de humanist zich niet nadrukkelijk negatief uitlaat over het dier.

Om de omvang van deze bijdrage enigszins binnen de perken te houden, laat ik het werk van vroegmoderne encyclopedisten als Konrad Gesner (1516-1565), Ulisse Aldrovandi (1522-1605) en Georges-Louis Leclerc, Comte du Buffon (1707-1788) buiten beschouwing.

De Engelse theoloog, geoloog en paleontoloog William Buckland (1784-1856) publiceerde in 1823 *Reliquiae diluvianae* n.a.v. de vondst van hyenabotten in Kirkdale Cave in Yorkshire. Deze botten en tanden lijken sterk op die van de hedendaagse gevlekte hyena, maar zijn wel groter. Om het voorkomen van hyena's in Engeland van achtergrond te voorzien bespreekt hij het gedrag van hedendaagse hyena's, waarbij hij aanvankelijk de gevlekte en gestreepte hyena onderscheidt maar daarna op een hoop gooit.

The structure of these animals places them in an intermediate class between the cat and dog tribes; not feeding, like the former, almost exclusively on living prey, but like the latter, being greedy of putrid flesh and bones: their love of putrid flesh induces them to follow armies, and dig up human bodies from the grave.

Als zegsman voor het opgraven van lijken noemt hij Busbequius:

Their habit of digging human bodies from the grave, and dragging them to their den, and of accumulating around it the bones of all kinds of animals, is thus described by Busbequius, where he is speaking of the Turkish mode of burial in Anatolia, and their custom of laying large stones upon their graves to protect them from the hyaenas.

Verder vermeldt Buckland dat hyena's een afkeer hebben van honden en deze vaak doden, waarbij hij verwijst naar Plinius (zie hierboven) en Jezus Sirach.³² Elders verwijst hij naar Aristoteles, Solinus, Hiëronymus en enkele Griekse bronnen. Ook geeft hij een verklaring voor de stijve nek van de hyena (zie Plinius' beschrijving hierboven en hieronder): omdat de nek zo sterk en gespierd is, dacht men in de oudheid dat het dier maar één nekwervel had. Ten slotte merkt hij op dat hedendaagse hyena's er niet voor terugdeinzen om hun soortgenoten op te eten en dat twee in gevangenschap gehouden hyena's zelfs hun eigen poten opaten.³³ Het verschijnsel van autofagie zullen we later nog tegenkomen.

Na dit overzicht van hyenakennis door de eeuwen heen keer ik nu terug naar de beschrijving van Plinius om deze van biologische achtergronden te voorzien.

Plinius: biologische en antropologische achtergronden

Reuen en teven

De mensen geloven dat hyena's tweeslachtig zijn, afwisselend een jaar lang mannelijk en dan een jaar lang vrouwelijk, en dat ze zonder mannetjes jongen krijgen, maar Aristoteles spreekt dit tegen. (...) Er worden nog veel meer wonderlijke dingen over deze dieren vermeld ... dat er zelden vrouwtjes worden gevangen.³⁴

Deze laatste mededeling is terug te vinden in Plinius' belangrijkste bron, Aristoteles. De Griekse geleerde vertelt (zie hierboven) dat er hoogst zelden vrouwelijke hyena's worden gevonden; zo vertelde een jager hem dat er slechts één teef was bij elf hyena's die hij had bemachtigd. Ruim tweeduizend jaar later hebben jagers nog steeds moeite om teven te pakken te krijgen, getuige on-

derstaande, vermakelijke anekdote die Jane Goodall opnam in haar boek over roofdieren op de Serengeti, waarin ze een hoofdstuk aan de gevlekte hyena heeft gewijd:

Een jager werd (...) eens gevraagd zes hyena's te vangen, drie van elk geslacht. Hij ving snel drie 'mannetjes', maar het kostte hem moeite ook maar één vrouwtje te vinden. Terwijl hij daarnaar nog zocht, wierp één van zijn 'mannetjes' een drieling.³⁵

De verklaring voor deze verwarring, zoals Goodall ook beschreef, is even eenvoudig als opmerkelijk: bij gevlekte hyena's hebben ook de teven een penis en een balzak, een unicum in de dierenwereld. In dit geval is de werkelijkheid misschien nog wel vreemder dan Plinius' verhaal. Lucy Cooke, die in *Wilde verhalen. De ware aard van onbegrepen beesten* een lange reeks vooroordelen ontzenuwt en misverstanden uit de weg ruimt, vertelt op aanstekelijke wijze hoe het zit bij gevlekte hyena's:

Aanleiding voor Plinius' mythe zullen de hoogst opmerkelijke genitaliën van het hyenavrouwtje zijn geweest, die een vrijwel perfecte imitatie vormen van die van het mannetje. De clitoris van een Crocuta is wel twintig centimeter lang en heeft dezelfde vorm en bevindt zich op dezelfde plaats als de penis van het mannetje (vandaar dat dit orgaan in keurig biologiejargon ook wel een 'pseudopenis' wordt genoemd). Deze manwijven kunnen zelfs een erectie krijgen. En de transseksuele trukendoos wordt nog verder opengetrokken, want de vrouwtjeshyena lijkt ook nog eens in het bezit van een heus paar zaadballen: haar labia zijn vergroeid tot een nepscrotum en gevuld met vetweefsel – geen wonder dat ze worden aangezien voor testikels. (...) De hyena is het enige zoogdier dat we kennen waarvan het vrouwtje geen uitwendige vaginale opening heeft. Ze moet plassen, paren én baren via haar bizarre, multifunctionele pseudopenis. Vooral dat laatste is nogal een prestatie; alsof je een meloen door een tuinslang moet persen. Een op de tien onervaren hyenamoders legt hierbij dan ook het loodje. Hun welpen lopen zelfs nog meer gevaar, aangezien de navelstreng te kort is voor het geboortekanaal, dat niet alleen twee keer zo lang is als dat van een zoogdier van vergelijkbare grootte, maar halverwege bovendien een gemene haarspeldbocht maakt. Bijna zestig procent van de welpen stikt onderweg naar buiten.³⁶

Minder plastisch en voor gevoelige lieden misschien minder confronterend beschrijft de zoöloog Harrison Matthews de edele delen van hyenateven met Britse onderkoeldheid: 'It is probably one of the most unusual of the forms which the external orifice of the urogenital canal takes amongst female mammals'.³⁷

Stijve nek

De nek met de manen vormt een geheel met de ruggengraat en kan niet bewegen, tenzij het hele lichaam meedraait.³⁸

Voor dit opmerkelijke gegeven bieden Goodalls observaties een mogelijke verklaring. Over een van de hyena's die ze bestudeerde, schrijft ze het volgende:

Het oude mannetje Nelson is blind aan zijn rechteroog en zijn oren zijn aan flarden gescheurd tijdens eindeloos gekibbel over voedsel en vrouwtjes (...). Als hij loopt houdt hij zijn nek stijf en zijn kop wat gebogen zodat hij met zijn goede oog recht vooruit kan kijken (...).³⁹

Deze observatie sluit wonderwel aan bij Plinius' beschrijving, die mogelijk gebaseerd is op waarnemingen van halfblinde hyena's.

Stemmen

(...) maar het opmerkelijkste is wel dat ze rond de stallen van herders menselijke stemmen nabootsen en de naam van een van hen leren die ze dan naar buiten roepen en verscheuren.⁴⁰

De gevlekte hyena roept 's nachts veel. Het geluid dat op het lachen van een mens lijkt, maken ze als ze ruziën. Biologen bevestigen dat ze 's nachts rond huizen lopen, 'lachend', op zoek naar voedsel.⁴¹ Misschien hebben ze ooit iemand te grazen genomen die naar buiten kwam om ze weg te jagen en is het verhaal zo in de wereld gekomen. In ieder geval zijn er allerlei gevallen bekend van hyena's die mensen hebben gedood.⁴²

Braken

Er worden nog veel meer wonderlijke dingen over deze dieren vermeld ... dat ze het geluid van iemand die overgeeft nadoen om honden te lokken en dan aan te vallen.⁴³

Ook hier bieden de waarnemingen van Goodall uitkomst:

Hyena's zijn vaak misselijk en rollen zich altijd in hun braaksel. Pas na enige tijd drong het tot mij door dat de hyena niet misselijk is in de gebruikelijke zin van het woord, maar dat hij een massa onverteerbaar haar opgeeft. Voor of na het in die massa rondrollen, haalt de hyena er vaak stukjes deels verteerd been uit – ze schijnen zacht te zijn want als de hyena erop kauwt maakt het geen geluid.⁴⁴

Ik kan me voorstellen dat Plinius' zegsman het braken van de hyena ten onrechte heeft uitgelegd als een doelbewuste poging van het dier om honden te lokken, in plaats van als het gevolg van het achterblijven van nog eetbare resten die honden hebben aangetrokken en dat een hyena dan zijn kans grijpt om een hond buit te maken.

Vermeldenswaardig is een opmerking die Goodall even later plaatst:

Waarom hyena's, net als vele andere carnivoren, zo graag in sterk ruikende substanties rollen, weten we niet precies. Maar ten slotte houdt ook de mens (vooral de vrouw) ervan het lichaam met sterk geurende stoffen te parfumeren. En als we dan bedenken dat de grondstof voor vele kostbare parfums uit de anale klieren van civetkatten komt, moeten we ons niet te zeer verbazen of te kritisch uitlaten over de smaak van hyena's met betrekking tot aangename geuren.⁴⁵

Grafschennis

Er worden nog veel meer wonderlijke dingen over deze dieren vermeld ... dat dit dier, als enige, graven omwoelt op zoek naar lijken.⁴⁶

Als aaseters ruimen gevlekte en gestreepte hyena's lijken op, en wagen zich inderdaad zelfs wel eens op begraafplaatsen, zoals onder andere blijkt uit een

krantenbericht dat Kruuk in *Hyaena* afdruckte.⁴⁷ Aas- en lijkeneters hebben bij mensen altijd een slechte pers, misschien omdat de mens zich in den beginne zelf ook tegoed deed aan kadavers.⁴⁸ Als nuancering van de nare gewoonte van hyena's om lijken op te graven noem ik hier de zogenaamde kadaversynode, een van de dieptepunten in de geschiedenis van het pausdom.⁴⁹

Ogen

Er worden nog veel meer wonderlijke dingen over deze dieren vermeld ... dat de ogen duizend verschillende kleuren kunnen aannemen.⁵⁰

Voor deze opmerkelijke eigenschap bestaat een eenvoudige verklaring, die elke eigenaar van een huiskat zal herkennen: wanneer er 's nachts licht op het oog valt wordt dat weerkaatst door het *tapetum lucidum*, een laag op de achterkant van het netvlies. Dieren die een gevoelig *tapetum lucidum* hebben, kunnen 's nachts goed zien. Ook oogbeschadigingen kunnen het oog van kleur doen veranderen, zoals te zien is op een foto van de aan één oog blinde hyena Nelson in het boek van Goodall.⁵¹ Solinus' zogenaamde hyenasteen is wellicht ook te herleiden tot het fonkelen van de ogen, waarin zich dan een glanzende edelsteen zou hebben bevonden.⁵²

Tovenarij

Er worden nog veel meer wonderlijke dingen over deze dieren vermeld ... dat honden verstommen als ze in aanraking komen met de schaduw van een hyena en dat elk dier waar hij driemaal omheen is gelopen door een soort toverkracht geen poot meer kan verzetten.⁵³

In boek 28 van de *NH* vertelt Plinius nog meer wonderlijke dingen over hyena's:

Voor de hyena hebben de magiërs van alle dieren het meeste respect, als men bedenkt dat ze dit dier zelfs magische kunsten hebben toegedicht en het vermogen mensen van hun verstand te beroven en naar zich toe te lokken. Ik heb al gesproken over zijn jaarlijkse geslachtsverandering en andere abnormale kenmerken. Ik zal nu beschrijven

wat over zijn geneeskrachtige eigenschappen wordt verteld. Volgens de overlevering jaagt de hyena vooral panters zoveel schrik aan dat ze zich niet eens proberen te verweren; iemand die iets bij zich draagt dat van hyenahuid is gemaakt vallen ze niet aan. Nog een wonderlijk verhaal: als de huid van een hyena en van een panter tegenover elkaar worden opgehangen, vallen de haren van het pantervel uit. Wanneer hyena's op de vlucht zijn voor een jager maken ze een bocht naar rechts in een poging hun poten in de voetsporen te zetten van de man die dan voor hen loopt. Als dat lukt, verliest deze zijn verstand en valt zelfs van zijn paard. Maar als het dier een bocht naar links maakt, betekent dit dat het verzwakt is en zich snel zal laten vangen. Dit lukt makkelijker als de jager zeven knopen in zijn riem legt en in de zweep waarmee hij zijn paard aandrijft. Het toppunt vormt de bewering van de magiërs dat het laatste stukje van zijn darm beschermt tegen onrechtvaardigheid van leiders en machthebbers en bijdraagt tot succes bij petitie's, rechtszaken en processen. Daartoe hoeft men het alleen maar bij zich te dragen. De aars van een hyena bij een man als amulet om de linkerarm gebonden werkt als een zo krachtig liefdesmiddel dat iedere vrouw op wie hij een blik werpt onmiddellijk met hem meegaat. Als men as van het haar van diezelfde plek mengt met olie en hiermee mannen insmeert die zich schuldig maken aan aanstootgevend, verwijfd gedrag, worden ze tot een kuise, en zelfs tot een strenge levenswijze bekeerd.⁵⁴

Ik ga niet dieper in op tovenarij en magie rondom hyena's, maar wie Brottmans boek over de hyena erop naslaat, zal lezen dat het geloof in dit soort zaken nog volop leeft: in Afghanistan zijn er mannen die verbrand hyenavet op hun geslachtsdelen smeren om hun viriliteit te vergroten en hangen sommige moellahs een hyenavulva in een zijden zakje onder hun oksel; in Tanzania geloven mensen dat heksen 's nachts rondtrekken op de rug van hyena's; in Ethiopië, Soedan en Nigeria kunnen mensen in hyena's veranderen en andersom. Vandaar ook dat er geen grote taalbarrière is tussen mens en hyena, zoals Plinius en Busbequius al schreven. Recent heeft Marcus Baynes-Rock in een biologische/antropologische studie beschreven dat in Harar (Ethiopië) mensen wonen die met gevlekte hyena's kunnen spreken.⁵⁵ Een deel van de folklore rondom dit dier draait om zijn vermeende tweeslachtigheid. Wat dat betreft is er niet veel veranderd sinds de oudheid, maar – zoals Aristoteles al zei – genoeg hierover.⁵⁶

Afrika

De meeste hyena's leven in Afrika.⁵⁷

Afrika is zoals gezegd het werelddeel waar alle vier nog levende hyenasoorten voorkomen; het lijkt me niet onwaarschijnlijk dat de gestreepte hyena, die als enige ook buiten Afrika voorkomt, talrijker is in Afrika dan in Azië. Het zou goed kunnen dat dat in de oudheid ook zo was.

De corocotta

In Ethiopië komen (...) en vele andere dieren die wel fabeldieren lijken algemeen voor: (...) op een kruising tussen honden en wolven lijkende crocotae die alles met hun tanden kunnen breken, meteen verslinden en in hun maag verteren (...).⁵⁸

Als een Ethiopische leeuw met deze diersoort heeft gepaard werpt ze een corocotta, die eveneens het stemgeluid van mensen en vee nabootst. Hij spiedt eeuwig en altijd om zich heen, heeft in beide kaken een aaneengesloten tand, zonder tandvles, die wordt omsloten door een soort kas om te voorkomen dat hij afstompt onder druk van de andere kaak (...).⁵⁹

Zoals gezegd zijn hyena's hond- noch katachtigen maar vormen ze een eigen familie. Dat in de oudheid aan een hybride afkomst werd gedacht, is zo vreemd nog niet, omdat bepaalde kenmerken aan beide andere diergroepen herinneren. Op de roep van de hyena ben ik eerder al ingegaan. Voor de vermeende bijzonderheden van de kaak/aaneengesloten tanden heb ik vooralsnog geen verklaring kunnen vinden.

Als illustratie van de al door Agatharchides en Plinius beschreven kracht van hyenakaken citeer ik hier een verhaal dat Grzimek, auteur van een dierenencyclopedie uit 1972, over de gevlekte hyena vertelt:

Mervyn Cowie, de vroegere directeur van de nationale parken van Kenya, had eens een kwart van een geschoten gnoe aan een touw hoog aan een boomtak opgehangen, opdat de hyena's er niet bij zouden kunnen komen. Hij wilde er de volgende dag leeuwen mee lokken en voeren. Tot zijn grote verbazing zag hij echter hoe een hyena bijna tweeeënhalve

meter hoog sprong tot hij een poot van de gnoe te pakken had, en eraan bleef hangen. Vervolgens sprong een tweede hyena omhoog en beet zich vast in de poot van de eerste. Samen schommelden ze heen en weer tot het touw brak en ze met het vlees op de grond vielen. De eerste hyena had dus met zijn gebit niet alleen zichzelf vastgehouden, maar ook de tweede, die zich in zijn poot had vastgebeten. Voor de andere gevlekte hyena's die erbij aanwezig waren, was dat het sein om dezelfde ongelooflijke sprongen te proberen, tot ze tenslotte al het vlees te pakken hadden.⁶⁰

Als Plinius dit verhaal had verteld, zou het vast en zeker zijn afgedaan als het zoveelste broodje-aap van de Romeinse geleerde.

Beeldvorming in de twintigste eeuw

Sinds jaar en dag hebben hyena's te kampen met een slechte reputatie: lijkenpikkerij, lafheid, vrouwen die slimmer zijn dan mannen, onduidelijkheid rondom hun geslacht, ze zien er niet mooi uit en ga zo nog maar even door.⁶¹ Onderzoekers die in Afrika veel tijd met gevlekte hyena's doorbrachten, zoals Kruuk en Goodall, raakten daarentegen in de ban van deze dieren.⁶² Zo niet Ernest Hemingway, toen hij in 1933 op safari was in Oost-Afrika en van zijn jachtavonturen daar in *Green Hills of Africa* verslag deed:

Fisi, the hyena, hermaphroditic, self-eating devourer of the dead, trailer of calving cows, ham-stringer, potential biter-off of your face at night while you slept, sad yowler, camp-follower, stinking, foul, with jaws that crack the bones the lion leaves, belly dragging, loping away on the brown plain, looking back, mongrel dog-smart in the face.⁶³

Hier staat zo ongeveer alles op een rijtje wat mensen op hyena's tegen hebben, of het nu met de werkelijkheid overeenstemt of niet. Zo was het bij publicatie van *Green Hills* al ruim vijftig jaar dankzij wetenschappelijke publicaties bekend dat de vermeende tweeslachtigheid van de hyena op een misvatting berust.⁶⁴ Inmiddels is uit onderzoek van de Nederlandse bioloog Hans Kruuk en anderen gebleken dat, anders dan volgens Hemingways vooroordelen, gevlekte hyena's een groot deel van hun prooiën zelf bemachtigen en dat ze regelmatig van hun jachtbuit verjaagd worden door leeuwen.⁶⁵

Onsmakelijk wordt het als Hemingway zijn afkeer van hyena's in daden omzet en op de dieren gaat schieten (als dat werkelijk gebeurd is):

Highly humorous was the hyena obscenely loping, full belly dragging, at daylight on the plain, who, shot from the stern, skittered on into speed to tumble end over end. (...) Nothing could be more jolly than the hyena coming suddenly wedge-headed and stinking out of high grass by a donga, hit at ten yards, who raced his tail in three narrowing, scampering circles until he died. (...). The pinnacle of hyenic humor, was the hyena, the classic hyena, that hit too far back while running, would circle madly, snapping and tearing at himself until he pulled his own intestines out, and then stood there, jerking them out and eating them with relish.⁶⁶

Hier laat ik het maar bij.

Het laatste werk dat ik in deze bijdrage laat voorbijkomen, is geen tekst, maar een film, de *Lion King*, die in 1994 in de bioscopen verscheen en sindsdien in talloze huiskamers bekeken is.⁶⁷ Tekenaars uit de Disneystudio's zijn in het onderzoekscentrum van de universiteit van Californië nabij Berkely geweest om de gevlekte hyena's, die daar jarenlang geobserveerd werden, te tekenen.⁶⁸ Op de vraag van de onderzoekers of zij de hyena's positief wilden verbeelden, antwoordden de tekenaars dat het script al vastlag, en dat hebben we gezien. De oudste en dominante hyena, Shenzi, is weliswaar een vrouwtje, zoals dat inderdaad gebruikelijk is in de wereld van de gevlekte hyena, de andere twee zijn agressief en vraatzuchtig (Banzai) en achterlijk (Ed, de jongste). Ze hangen rond op een sinister olifantenkerkhof als een straatbende in een donkere achterbuurt. De acteurs die de hyenastemmen vertolken, hebben een Afro-Amerikaanse of latino achtergrond en accent, wat sommige critici in verband brengen met racistische ondertonen. De lieve leeuwjes die in het hyenagetto verzeild raken, ontsnappen ternauwernood aan de agressieve griezels. Dit drietal heeft een bondgenootschap gesloten met de *bad guy*, Scar, de broer van de koning. In de literatuur over de *Lion King* is opgemerkt dat de parade die de tiran Scar de hyena's afneemt, akelig veel lijkt op naziparades zoals verfilmd door Leni Riefenstahl in *Triumph des Willens* (1935).⁶⁹ Kortom, de manier waarop de hyena's in de film worden voorgesteld, is niet onomstreden, en niet alleen bij biologen.

Tot slot

Aan het eind van deze ruim tweeduizend jaar bestrijkende speurtocht naar hyenasporen in de literatuur en de biologische achtergronden van Plinius' beschrijving van deze dieren mag duidelijk zijn dat, ondanks al het onderzoek in de afgelopen 150 jaar, het populaire beeld van hyena's nog altijd negatief gekleurd is. Inmiddels is bekend dat gevlekte hyena's, de soort die de meeste controverse heeft opgewekt, in hechte, matriarchaal georganiseerde sociale verbanden leven, heel intelligent zijn (op sommige intelligentietests scoren ze beter dan chimpansees) en vaker door leeuwen van hun zelf gevangen prooien worden beroofd dan door leeuwen achtergelaten karkassen afkluiven.⁷⁰ Al sinds de oudheid gebruikt om allerlei afkeurenswaardig gedrag aan toe te schrijven, door middeleeuwse geestelijken misbruikt om hun joodse of homoseksuele medemens te stigmatiseren, is de hyena ook in onze tijd nog een wezen dat mag komen opdraven om allerlei onverkwikkelijke zaken op te projecteren. De voornaamste reden voor alle onbegrip rondom en afkeer van de gevlekte hyena is, naast zijn voedingsgewoonten, gelegen in verwarring rond de edele delen van het dier. Een gril van de evolutie of een grap van Onze Lieve Heer, die in al Zijn wijsheid hyenateven een neppenis aansmeerde en zo talloze (god)geleerden op het verkeerde been zette? Het antwoord op de vraag of deze fopplul (een uitzonderlijke, zo niet wonderbaarlijke combinatie van clitoris, pisbuis, geboortekanaal en signaalvlag) een stralend voorbeeld van *intelligent design* is, laat ik graag aan ter zake deskundigen over. Het is al vaker gezegd: soms is de werkelijkheid nog vreemder dan de wonderlijkste verhalen. Ik onderschrijf dan ook Plinius' woorden: 'Het beschouwen van de natuur heeft mij er steeds toe gebracht bij haar niets voor onmogelijk te houden.'⁷¹

LITERATUUR

- ♦ Mikita Brottman, *Hyena*, Londen, 2012.
- ♦ Lucy Cooke, *Wilde verhalen. De ware aard van onbegrepen beesten*. Uit het Engels vertaald door Nadia Ramer en Laura Weeda, Amsterdam, 2018, p. 101-118. (Oorspronkelijke titel: *The Unexpected Truth About Animals – A Menagerie of the Misunderstood*, Londen, 2017.)
- ♦ Stephen E. Glickman, 'The Spotted Hyena from Aristotle to the Lion King: Reputation is Everything', in: *Social Research* 62.3 (1995), p. 501-537.

- Hans Kruuk, *Hyaena*, Oxford, 1975.
- Jane en Hugo van Lawick-Goodall, *De Jagers van Serengeti. Hyena's, hyenahonden en jakhalzen van de Afrikaanse vlakten*, Amsterdam en Brussel, 1972.
- M.G.L. Mills en H. Hofer, *Hyenas. Status, Survey and Conservation Action Plan*, Gland en Cambridge, 1998.
- Plinius, *De Wereld. Naturalis historia*, vertaald door Joost van Gelder, Mark Nieuwenhuis en Ton Peters, Amsterdam, 2004.
- Richard Trachsler, 'La pire de toutes les bêtes. Observations sur l'hyène médiévale', in: *Reinardus*, 24 (2012), p. 201-214.

NOTEN

1 Plinius, *De wereld. Naturalis historia*, vertaald door Joost van Gelder, Mark Nieuwenhuis en Ton Peters, Amsterdam, 2004 (3e druk 2018). Mijn bijdrage bestaat uit de vertaling van boek 7-11, 16-17 en 21-22. Dit artikel is vijftien jaar blijven liggen omdat ik andere projecten voorrang gaf boven dit toch wel vreemde verhaal.

2 Studie Kruuk: Hans Kruuk, *The Spotted Hyena: A Study of Predation and Social Behavior*, Chicago, 1972. Gevlekte hyena als huisdier: Kruuk 1975, p. 51.

3 Cf. Marjorie Chibnall, *Pliny's Natural History and the Middle Ages*. In: *Empire and Aftermath, Silver Latin II*. Ed. T. A. Dorey, London and Boston, 1975, p. 57-78, voor de receptie van de *NH* in de middeleeuwen. Zie ook R. French en F. Greenaway (ed.) *Science in the Early Roman Empire: Pliny the Elder, His Sources and Influence*, London, 1986; Mary Beagon, *Roman Nature. The Thought of Pliny the Elder*, Oxford, 1992; Roger French, *Ancient Natural History. Histories of nature*, London en New York, 1994.

4 Cooke 2018, p. 106. Net als hyena's heeft de buitenwereld Plinius niet altijd even vriendelijk bejegend, zoals bijvoorbeeld in de *Cambridge History of Classical Literature*: 'boundlessly energetic and catastrophically indiscriminate, wide-ranging and narrow-minded, a pedant who wanted to be a popularizer, a sceptic infected by traditional sentiment, and an aspirant to style who could hardly frame a coherent sentence' (F.R.D Goodyear, 'Pliny the Elder', in: *The Cambridge History of Classical Literature II.4 The Early Principate*, Cambridge, 1983, p. 174-176).

5 Trachsler 2012.

6 Plinius de Jongere, *De brieven*, Amsterdam, 2001, p. 195-198 (brief 6.16).

7 Indeling *NH*: inleiding (boek 1); kosmologie (boek 2); geografie en etnografie (boek 3-6); de mens (boek 7); dieren (boek 8-11); planten, land- en tuinbouw (boek 12-19); medicijnen op basis van planten (boek 20-27); medicijnen op basis van dierlijke ingrediënten (boek 28-32); mineralen en kunsten (33-37).

8 Cf. Plinius de Jongere, *De brieven*, Amsterdam, 2001, p. 92-95 (brief 3.5). In deze brief somt hij ook de boeken op die zijn oom heeft geschreven.

9 *De wereld*, p. 745-764.

10 NH 8.105-108.

11 NH 8.72.

12 Otto Keller, *Die Antike Tierwelt*, Leipzig 1909 (herdruk Hildesheim, 1963), p. 152; Glickman 1995, p. 510-511.

13 Cf. Mills en Hofer 1988, David Macdonald, *The Velvet Claw. A Natural History of the Carnivores*, Londen, 1992, p. 118-145, Brottman 2012, p. 10-32, en <https://en.wikipedia.org/wiki/Hyena> (geraadpleegd op 19-07-2020) voor uitvoeriger beschrijvingen van taxonomie, uiterlijk, gedrag en verspreidingsgebied van de vier hyenasoorten.

14 NH 8.44; *De wereld* p. 198.

15 Aristoteles, *Historia animalium vol. II, books IV-VI*, with an English translation by A.L. Peck, Londen en Cambridge (Mass.), 1970, p. 340-343. Cf. Glickman 1995, p. 508-513, over hyena's in de werken van Aristoteles. Een aantal verwijzingen bij Aristoteles die Glickman noemt laat ik hier buiten beschouwing.

16 Aristoteles, *History of animals Books VII-X*, edited and translated by D.M Balme, Cambridge (Mass.) en Londen, 1991, p. 112-113.

17 Aristoteles, *Over voortplanting*, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Rein Ferwerda, Groningen, 2005, p. 133.

18 Herodorus: cf. Brottman 2012, p. 37. Verwarring beide hyenasoorten: cf. Glickman 1995, p. 510-511.

19 *Agatharchides of Cnidus: On the Erythraean Sea*, translated and edited by S.M. Burstein, Londen, 1989, p. 34-35, 124-125.

20 Cf. Z.W.R.M. von Martels, 'Between Pliny the Elder and "Altertumswissenschaft": the style, contents and meaning of Solinus', in: Nine Midema und Rudolf Suntrup (ed.), *Literatur – Geschichte – Literaturgeschichte*, Frankfurt am Main etc., 2003, p. 389-401.

21 C. Iulii Solini, *Collectanea rerum memorabilium*, ed. Th. Mommsen, Berlijn, 1958, p. 120-121 (27.23-26; vertaling MN).

22 Vertaling Mark Nieuwenhuis naar de tekst in Trachsler 2012, p. 204 (ed. Carmody, Parijs, 1939).

23 Vertaling MN, naar de tekst in Trachsler 2012, p. 211, overgenomen uit *Tractatus in Marci Evangelium*, ed. D.G. Morin, CCSL 78, Turnhout, 1958, p. 449-500). Cf. *Jeremia* 12:9: 'Mijn volk is een nest hyena's.'

24 Vertaald naar de Latijnse tekst in Trachsler 2012, p. 213 (ed. Mommsen, Leipzig, 1908). De tekst dateert uit het begin van de vijfde eeuw.

25 Cf. Florence McCulloch, *Medieval Latin and French Bestiaries*, Chapel Hill, 1962, p. 21-44.

26 *The book of beasts being a translation from a Latin bestiary of the twelfth century*, made and edited by T.H. White, Londen, 1954, p. 30-32. Zie de besprekingen van de *Physiologus* en Hiëronymus hierboven voor de Bijbelcitaten.

27 John Boswell, *Christianity, Social Tolerance and Homosexuality. Gay People in Western Europe from the Beginning of the Christian Era to the Fourteenth Century*, Chicago en Londen, 1980, p. 140-143, 317, 356-357.

28 Thomas Cantimpratensis, *Liber de Natura Rerum. Editio princeps secundum codices manuscriptos Teil I: Text*, H. Boese (ed.), Berlijn en New York, 1973, p. 138-139.

29 Pierre Belon (1517-1564), een Franse geleerde en tijdgenoot van Busbequius, publiceerde diverse zoölogische werken.

30 Ogier Ghiselin van Boesbeeck / Ogerius Gislenius Busbequius, *Vier brieven over het gezantschap naar Turkije – Legationis Turcicae epistulae quator*, vertaling Michel Goldsteen, inleiding en aantekeningen Zweder von Martels, Hilversum, 1994, p. 85-87.

31 Cf. NH 28.99.

32 Wijsheid van Jezus Sirach 13:18 ('Hoe kan er vrede zijn tussen een hond en een hyena, tussen een arme en een rijke?'; Nieuwe Bijbelvertaling).

33 William Buckland, *Reliquiae diluvianae; observations on the organic remains contained in caves, fissures, and diluvial gravel, and on other geological phenomena attesting the action of an universal deluge*, Londen, 1824 (tweede editie), p. 20-29, p. 38-39.

34 NH 8.105-106.

35 Van Lawick en Van Lawick-Goodall 1972, p. 131-132.

36 Cooke 2018, p. 105-106.

37 Geciteerd in Stephen Jay Gould, 'Hyena myths and realities', in: *Hen's Teeth and Horse's Toes. Further Reflections in Natural History*, New York en Londen, (1983), p. 149, een essay waarin Gould op zoek gaat naar een evolutionaire verklaring.

38 NH 8.105. Aristoteles vermeldt deze bijzonderheid niet; wel dat de hyena over de hele lengte van zijn ruggengraat manen heeft; zie hierboven.

39 Goodall 1972, p. 128; foto van Nelson op p. 154. De leidster van een van de geobserveerde clans, Bloody Mary, was ook blind aan een oog (foto p. 153).

40 NH 8.106. Cf. <https://africafreak.com/hyena-laugh> en <https://en.wikipedia.org/wiki/Hyena> voor geluiden van de gevlekte hyena.

41 Kruuk 1975, 49.

42 Zie <https://en.wikipedia.org/wiki/Hyena> (geraadpleegd op 19-07-2020).

43 NH 8.106.

44 Goodall 1972, p. 169.

45 Goodall 1972, p. 169.

46 NH 8.106.

47 Kruuk 1975, p. 50.

48 Cf. Marcos Moleón, José A. Sánchez-Zapata, Antoni Margalida et al., 'Humans and Scavengers: The Evolution of Interactions and Ecosystem Services', in: *BioScience*, 64.5 (2014), p. 394-403 (geraadpleegd via internet (4-06-2020): <https://academic.oup.com/bioscience/article/64/5/394/2754213>) en Cooke 2018, p. 117-118.

49 In 896 liet paus Stefanus VI het lijk van zijn acht maanden eerder gestorven voorganger Formosus opgraven, ten overstaan van een tribunaal veroordelen en bij wijze van straf drie vingers afsnijden; uiteindelijk werd het stoffelijk overschot in de Tiber geworpen; cf. John Julius Norwich, *De pausen. Een geschiedenis*, Amsterdam, 2013 (vijfde druk), p. 93. (Eerste druk 2011, vertaald door Roland Fagel. Oorspronkelijke titel: *The popes. A history*, Londen, 2011.)

50 NH 8.106.

51 Goodall 1972, p. 154. Andere foto's met een aparte lichtval op de ogen op p. 153 en 157. Zie <https://www.pentaxforums.com/forums/26-mini-challenges-games-photo-stories/131835-thematic-wildlife-604.html> en <https://www.flickr.com/photos/11497410@N08/44923321531> (beide geraadpleegd op 17-07-2020) voor foto's van de oplichtende ogen van 's nachts gefotografeerde hyena's.

52 Brottman 2012, p. 72.

53 NH 8.106.

54 NH 28.92-93, 106; *De Wereld* p. 531-532. NH 28.94-105 gaat ook over de hyena, maar is niet in vertaling in *De wereld* opgenomen. In Lucanus' epos *Burgeroorlog* (ca. 60-65) wordt beschreven hoe een Thessalische heks naast allerlei kruiden en dierlijke ingrediënten zoals het schuim van een dolle hond, merg van een hert en drakenogen ook 'een wervel van de wrede hyena' (*De bello civile* 6.672; vertaling Piet Schrijvers) in een magische mengelmoes verwerkt om een lijk tot leven te wekken.

55 Marcus Baynes-Rock, *Among the Bone Eaters. Encounters with Hyenas in Harar*, University Park, Pennsylvania, 2015, p. 165. Ik heb dit boek helaas nog niet van kaft tot kaft kunnen lezen. Holger Funk, *Hyena. On the naming and localisation of an enigmatic animal*, München, 2010, heb ik helaas ook niet kunnen raadplegen.

56 Cf. Brottman 2012, p. 61-93. Zie bijvoorbeeld ook Jürgen W. Frembgen, 'The Magicality of the Hyena. Beliefs and Practices in West and South Asia', in: *Asian Folklore Studies*, 57 (1998), p. 331-344, geraadpleegd op 20-07-2020 via internet (<http://nirc.nanzan-u.ac.jp/nfile/364>), en Robert F. Gray, 'Structural Aspects of Mbugwe Witchcraft', in: *Witchcraft and Sorcery in East Africa*, (ed. J. Middleton en E.H. Winter), Londen, 1963, p. 165-167.

57 NH 8.106.

58 NH 8.72.

59 NH 8.107.

60 Bernard Grzimek (red.) *Het leven der dieren. Encyclopedie van het dierenrijk*, Deel XII Zoogdieren 3, Utrecht en Antwerpen, 1973 (tweede druk; de oorspronkelijke, Duitstalige editie verscheen in 1972 in Zürich), p. 221.

61 Mills en Hofer 1988, p. 96-102; Glickman 1995; Brottman 2012, p.116-145.

62 Cf. Glickman 1995, p. 502.

63 Ernest Hemingway, *Green hills of Africa*, New York, 1935, p. 38. *Fisi*: Swahili voor gevlekte hyena.

64 Cf. Glickman 1995, p. 523.

65 Kruuk 1975, p. 15-39, 44-48.

66 *Green hills*, p. 37-38.

67 *The Lion king*, Walt Disney Pictures, 1994. Inmiddels is er ook een remake verschenen (2019).

68 Cf. Glickman 1995, p. 504-505; Brottman 2012, p. 107-108.

69 Cf. Matt Roth, 'A short history of Disney-fascism', in: *Jump Cut*, 40 (1996), p. 15-20 (geraadpleegd op 27-07-2020 via <http://www.ejumpcut.org/archive/onlinessays/JC40folder/Lion-King.html>) en Brottman 2012, p. 108-110, voor een kritische kijk op de *Lion king*. Zie <https://www.fastcompany.com/90379067/critics-said-the-first-lion-kings-hyenas-were-problematic-disney-revamped-them> (geraadpleegd op 27-07-2020) voor een artikel over hoe in de remake van de *Lion king* uit 2019 racistische connotaties zijn weggewerkt.

70 Cf. Cooke 2018, p. 113-114.

71 NH 11.6; *De wereld* p. 274.

72 Gevonden in Francisco Rodriguez Andrados, *History of the Graeco-Latin fable III. Inventory and Documentation of the Graeco-Latin fable*, Leiden en Boston, 2003, p. 304, geraadpleegd op 21-07-2020 via <https://books.google.nl/books?id=BHScT2Dd3ykC&pg=PA303&lpg=PA303&dq=Andrados+fable+III+hyena&source=bl&ots=TUg18DIjBQ&sig=ACfU3U1-hbi1uWsbjdWBoDhn5iiVMUyx9g&hl=nl&sa=X&ved=2ahUKewi2jZzjst7qAhWoMewKHXkyB34Q6AEwCHoECAoQAQ#v=onepage&q=Andrados%20fable%20III%20hyena&f=false>.

73 H.G. Keene, *Persian fables for young and old*, Londen, 1833, p. 74-75; gevonden en geraadpleegd via internet (4-06-2020): https://books.google.nl/books?id=E9jnzz28_ncC&pg=PA74&lpg=PA74&dq=fable+fox+hyena+persion&source=bl&ots=jxh2uBXHCk&sig=ACfU3U2oRHl68gNPenPq0B5rKszsNy26uw&hl=nl&sa=X&ved=2ahUKewjf_7zYrOjpAhUF4aQKHXA-A6oQ6AEwEHoECAcQAQ#v=onepage&q=fable%20fox%20hyena%20persian&f=false.

74 Cf. *The Flowers of Persian Literature*, containing abstracts of the most celebrated authors in prose and verse; with a translation into English, being intended as a companion to sir William Jones's Persian Grammar, Londen, 1804, p. 219-220. Gevonden en geraadpleegd via internet (4-06-2020): https://books.google.nl/books?id=BjdNAAAAcAAJ&pg=PA219&lpg=PA219&dq=fable+fox+hyena+persian&source=bl&ots=hABxMXQoeu&sig=ACfU3U3EP60R-5EXIZVfmYzI6MWaWc_Z0g&hl=nl&sa=X&ved=2ahUKewjf_7zYrOjpAhUF4aQKHxa-A6oQ6AEwEXoECAoQAQ#v=onepage&q=fable%20fox%20hyena%20persian&f=false. Gezien de Perzische herkomst van de laatste twee fabels gaat het hier waarschijnlijk om de gestreepte hyena. Ook in deze fabel weet de vos zich te redden dankzij zijn sluwheid en *scone tale* (en niet te vergeten de domheid van zijn tegenstander). De kern van deze fabel, in het Westen vooral bekend als de fabel van de vos en de raaf, is in de *matière renardienne* talloze malen verwerkt, misschien het vaakst als de fabel van de vos en de haan. Dat de vos zich verdedigt door zijn tegenstander erop te wijzen dat hij hem bijstaat door diensten te bewijzen en raad te geven herinnert mij aan passages in de *Ysengrimus*. Het bestek van deze bijdrage laat echter niet toe om een en ander hier verder uit te diepen.

De vos en de hyena

Een hyena deed zijn beklag bij een vos omdat hij zijn vriend wilde zijn en de vos zijn vriendschap niet aanvaardde. De vos antwoordde dat hij niet wist of hij hem als een vriend of als een vriendin moest behandelen.⁷²

De vos en de hyena

De vos had de pech om in handen van de hyena te vallen. Hij begon op klaaglijke toon om genade te vragen en te smeken om hem uit zijn klauwen te laten gaan, waarbij hij vooral een beroep deed op zijn vergevingsgezindheid. Als laatste argument benadrukte de vos dat hij erachter zou komen dat hij niet meer was dan vel over been, niet de moeite waard om op te eten. Daarop gaf de hyena dit korte antwoord: 'Zoveel medelijden had jij gisteren met de kip.'

We beseffen zelden de reikwijdte van ons eigen wangedrag tot we, noodgedwongen, de gevolgen ervan aan den lijve ervaren wanneer wij door toedoen van anderen hetzelfde ondergaan.⁷³

De vos en de hyena

Wreed verscheurde een hyena een vos met zijn klauwen en tanden, die hem vast in hun greep hadden. De vos begon te jammeren en de hyena met smeekbeden te bestoken: 'O, jij die de lichaamsbouw van de leeuw hebt, gecombineerd met de moed van de tijger, heb medelijden met een arm, hulpeloos dier en haal je klauwen van mijn poten af. Welke dienst zal ik je bewijzen? Hoe kan zo'n handjevol botten en vel als ik ben jouw eetlust bevredigen? Welk dier zou met dat doel op mij jagen?'

De vos merkte dat de hyena zich door nederigheid en mooie woorden niet liet vermurwen en sprak: 'Denk aan het recht dat ik van jou eis. Je wilt me nu ombrengen om je honger te bevredigen, maar hoe vaak heb ik je niet geholpen bij wat je ook maar wenste of wilde? Hoe vaak heb ik je wel niet eten bezorgd?' De hyena ontplofte van woede toen hij deze onware en belachelijke verwijten hoorde. 'Wat?' schreeuwde hij diep gegriefd uit. 'Schurk! Dit is werkelijk een ongehoorde onbeschaamdheid! Wanneer en waar heb je dat dan allemaal gedaan?' Maar toen de hyena zijn bek opendeed om dit te zeggen, sloeg de vos op de vlucht en ontsnapte.

Als je niet met behulp van mooie woorden aan vijanden kunt ontkomen, is het gerechtvaardigd om je toevlucht te nemen tot scheldwoorden en schaamteloze leugens. Als je een deur niet met de juiste sleutel kunt openen, kan het geen kwaad om het slot open te breken.⁷⁴